

Mâtürîdî'nin Düşünce Dünyası

Editör

Şaban Ali Düzgün

T.C. KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI

© T.C. KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
KÜTÜPHANELER VE YAYIMLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
3322

BİLİMİN VE FELSEFENİN DOĞULU ÖNCÜLERİ DİZİSİ
3

ISBN: 978-975-17-3579-9

www.kulturizm.gov.tr
e-posta: yayimlar@kulturizm.gov.tr

TASARIM ve UYGULAMA
Sinan Sungur

YAPIM
Özyurt Matbaacılık

BİRİNCİ BASKI
2000 adet

BASIM YERİ - TARİHİ
Ankara, 2011

Mâtürîdî'nin Düşünce Dünyası / Ed. Şaban Ali Düzgün. Ankara:
Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2011.
495 s. ; 21 cm. - (Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları; 3322,
Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü bilimin ve felsefenin doğulu
öncüleri dizisi; 3).
ISBN: 978-975-17-3579-9
I. Mâtürîdî. II. Düzgün, Şaban Ali. III. Seriler.
297.4013

SEMERKANT İLİM HAVZASI VE MÂTÜRÎDÎ

Ş a b a n A l i D Ü Z G Ü N *

Kur'an'ın Mekke'de indiği, Mısır'da okunduğu, İstanbul'da yazıldığı ve Maveraünnehir bölgesinde,¹ özelde de Semerkant'ta anlaşıldığı söylenir. Bütün dinler gibi İslam da, medeniyetini doğduğu değil göç ettiği topraklarda kurdu. Şam, Endülüs, Bağdat, İstanbul ve Semerkant İslamın medeniyet başkentleridir. Farklı merkezlerin varlığıyla birlikte, İslam düşüncesi adına üretilen eserlerin çok büyük bir kısmı Maveraünnehir ve daha özelde de Semerkant'ta yazılmıştır. Hicaz bölgesinde ve Bağdat merkezli Batı İslam dünyasındaki siyasi tartışmaların uzağında, Semerkant bölgesi, kendi aydınlık ortamında yeni bir retorik yaratmıştır.

Bu bölge, İslam düşüncesinin en büyük usulcülerini, kelsejilerini, fakihlerini, muhaddislerini, müfessirlerini ve filozoflarını yetiştirmiştir. Bir şehirde yüzlerce medresenin eğitim verdiği dikkate alındığımızda, buranın Kur'an'ı en iyi anlayan bölge olarak gösterilmesinde şaşılacak bir şey olmadığı anlaşılır. Mesela, Yâkut el-Hamevî, Merv kentindeki kitaplardan ve kütüphanelerden bahsederken büyük şaşkınlık içindedir. 12 ayrı kütüphanenin her birinde bulunan Arapça, Farsça, Yunanca ve Süryanice 12.000 cilt kitaptan bahsetmektede ve bu kitapların kendisi için ev, eş, çocuk gibi bütün bağıllıkları unutturacak bir cazibe sahip olduğunu aktarmaktadır. Hamevî, bu bölgede dönemin Ruha (Urfa) ve Cund-i Şapur Okulu'na ek ola-

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
1 Maveraünnehir, Semerkant, Buhara, Taşkent, Merv, Tirmiz, Fargana ve Nesef gibi şehirlerden oluşan bölgeyi tanımlamaktadır.

SEMERKANT İLİM HAVZASI VE MÂTÜRİDİ

rak, felsefi tartışmaların yapıldığı ve özellikle Hristiyanlara, Dülalistlere (Seneviyye) ve Zerdüştlerle karşı reddiyelere odaklanan Merv Okulu'ndan bahsetmektedir.² Semerkant bölgesiyle ilgili bilgi veren 10. asır İslam coğrafyacılarından İranlı alim el-İstahri Semerkant'ı ve halkını öve öve bitirememektedir.³ Aynı şekilde, İstahri'nin eserindeki bölge haritalarının kaynağı olan İbn Havkal⁴ ve Makdisî,⁵ Mâtûrîdî'nin yaşamış olduğu hicri 4. asrin dinî, kültürel ve siyasi hayatının canlılığını ve cazibesini bütün ayrıntılarıyla anlatmaktadır. Bu dönemde canlılığını kazandıran en önemli özelliklerden biri Mutezile, Kerramiye, Şia ve Hariciler gibi Müslüman gruplar arasındaki keskin tartışmaların yoğunluğuuydu. Makdisî, bölgede sultanın organize ettiği akşam tartışma meclislerinin varlığını haber vermekte ve Şafiler ve Hanefiler arasındaki keskin rekabetin ve yine Şia ile Kerramiye arasındaki itikadi tartışmaların bu meclislerde yapıldığını anlatmaktadır.⁶ Makdisî aynı zamanda bölgede Mücessim, Karâmita ve Rafizilerin varlığından bahsetmektedir.

Mâtûrîdî'nin yaşadığı dönemde bölgeye Sünniligi destekleyen Samaniler hâkimdi. Bu hanedanlığın yarattığı hoşgörü ortamı, İslam düşüncesinin sonraki gelişim tarihine yön veren tarihsel bir belirleyiciliğe sahip olmuştur. Bir taraftan bu bölgenin düşünce üretimi için en verimli ortamı sunması, diğer taraftan İslam dünyasının başka bölgelerinde siyasi kavgaların dini sonuçlara bağlanarak, alımlere büyük baskuların yapılmış olması, başka bölgelerden buraya bir beyin gücü yaşanmasını sağlamıştır. Bu bölgenin dışındaki İslam coğrafyası, bölgenin kültürel ve dinî olarak canlılığa kavuşmasını ve İslam düşüncesinin ana damarlarından birine dönüşmesini tetikleyen birçok siyasi olay yaşamıştı. Mesela, Abbasi halifesı Mütevekkil'in Kur'an'ın yaratılmışlığı meselesi etrafında yaratılan mihne (engizisyon) olayını resmî olarak bitirip Mutezile'yi hicri 234 itibarıyla devletin önemli merkezlerinden uzaklaştırmasıyla, Mutezile kendine gidecek yer aramış ve bu bölgeyi tercih etmiştir. Samanilerin daha önce bazı mürtlemini himaye ettiği Hallâc-ı Mansûr'un öldürülmesinden (ö. 309/922)

2 Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-buldân*, Leipzig, 1873, c. 5, s. 112 (Merv maddesi).

3 Ebu İshak İbrahim b. Muhammed İstahri, *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, Leiden, 1906, s. 393.

4 İbn Havkal, *suretü'l-arz*, Leiden, 1906, s. 345.

5 Makdisî, *Ahsenü't-tekâsim fi ma'rifeti'l-ekâlm*, Leiden 1906, s. 323.

6 Makdisî, *age*, s. 323; İbn Havkal, *age*, s. 242.

SEMERKANT İLİM HAVZASI VE MÂTÛRÎDÎ

sonra mutasavvıflar, daha güvenli bir yer arayışına girdiklerinde, yine bu bölgeyi seçmişlerdi. Aynı şekilde, Büveyhîler'in hâkimiyetine geçen Bağdat (945 m.)⁷ sii bir merkez kimliği kazanmaya başlayınca, alternatif bir ilim merkezi arayışına girilmiş, bu arayış da Semerkant'ı öne çıkarmıştır. Müslümanların İran ve Irak coğrafyasını fethinden önce bölge idarelerince büyük baskı gören Maniheistler, İslam fetihleriyle rahat bir nefes almış ve Irak valisi Hâlid b. Abdullâh el-Kâsrî (ö. 124 h./741 m.) tarafından himaye edilmişlerdi. Maniheist doktrin ilerleyen zamanda İslam toplumları için bir tehdit olarak algılandı ve zindiklilikla suçlandı. Örneğin Câhîz, Maniheizm gibi pasif ahlak görüşünü öngören doktrinlerin insanları ve toplumları zayıflatarak çöküşe sürüklediğini iddia etmektedir.⁸ İslam coğrafyasında, özellikle de azınlıkta oldukları Bağdat civarında büyük bir dirence karşılaşan ve haksızlığa uğrayan ve *zindik* olarak adlandırılan Mani taraftarları, daha müsamahakâr bir ortam olan Maveraünnehir bölgесine göç etmiş ve Maniciliğin bir devlet dini hâline geldiği Uygur ülkesinde büyük etkinlik göstermişlerdir.⁸ Dolayısıyla Bağdat'ın aksine Semerkant bölgesi, bilinen dinlerin yanında gnostik düşünceyi reddeden yahut onlarla mücadele eden bir diyalektik geliştirmek durumunda kalmıştır. Sağlanan güven ve özgürlük ortamı, yaşadıkları bölgelerde sorunlarla karşılaşan bilim adamlarını buraya yöneltmiş, bu da uzun vadede bölgeyi bir kültür merkezine dönüştürmüştür. Fetihten sonra İstanbul'u bir kültür başkenti yapma projesini yürürlüğe koyan Fatih'in ilim adamı transfer etmek için yöneldiği ilk bölge bütün bu

7 Câhîz, *Kitâbu'l-hâyevân*, tâhk. Abdusselâm Muhammed Hârun, Misir 1965-1969, c. V, 428.

8 Türkistan ve Hindistan'da ciddi Mani toplulukları vardı ve kendilerine has bir yasaya göre hayatlarını devam ettiriyorlardı. O zamanlar Babilonya'ya bağlı Mardin'de (Mardin) doğup Güney Babilonya'da yetişen ve İran coğrafyasının en önemli din ve kültür merkezi sayılan Cund-i Şapur'da peygamberliğini ilan eden Mani'nin inancı, Pers imparatorluk ailesinden Perviz'in ve bir yıl kadar sultânı süren Hürmüz'ün desteğiyle etkinliğini bu coğrafyada artırmıştır. Ancak kendisi bir Mazdek olan ve her türlü yeni inancı düşman olarak görünen Behram'ın tahta çıkmasyyla Mani ve taraftaların takibata uğradı ve nihayetinde Mani çarmha gerilerek derisi yüzündü (277). Mâtûrîdî'nin ve bölge kelamcılarının eserlerinde sık sık eleştiriye uğrayan Sinoplu gnostik filozof Marcion (ö. 160) (Markûniyyûn) Mani'nin kendi öncüsü olarak yükseltiği bir gnostiktir. Mâtûrîdî'nin yaşadığı yıllarda el-Bîrûnî (ö. 1051), "Doğu Türklerinin büyük coğunuğu, Çin ve Tibet'te yaşayanlar ve Hindistan'ın bir bölümü Mani dinine bağlıdır" diye yazmaktadır.

SEMERKANT İLİM HAVZASI VE MÂTÛRÎDÎ

zenginlikleriyle Semerkant havzası olmuştur. Ali Kuşçu ve daha birçok bilgin, bu çabaların bir sonucu olarak bölgeden İstanbul'a transfer edilmiştir.

Semerkant, Bağdat'ın aksine kendi kültür ve dinî gündemine sahipti. Örneğin 3. yüzyılın son yılında kurulan ve İran coğrafyasında ciddi etkilere sahip olan Maniheizmin yıllık toplantıları burada yapıldı. Bağdat'ta yazılan eserlerin aksine, Maniheizmin Semerkant bölgesinde kalerne alınanlarda daha sık eleştirildiği ve yapısındaki düälizmin tevhide aykırı olduğu söylenerek reddedildiği görülür. Örneğin Mâtûrîdî "geceyi gündüzden, gündüzü de geceden çıkaran Allah'tır"⁹ âyetini yorumlarken, Maniheist anlayışın aksine gece-gündüz gibi düälizmi çağrıştıran iki zıt alanının işleyişinin de bir olan Allah'ın kontrolünde olduğunu ve varlıkların işleyişinde düälizmin değil tevhid'in etkin olduğunu söyler.¹⁰ Düalistlerle bu tarz bir diyalektik, Semerkant'a özgü bir tartışma ortamı yaratmıştır. İslam kelaminin farklı din ve düşüncelere karşı kullandığı delil havuzu, Semerkant bölgesiyle daha da zenginleşmiştir.

Merv bölgesinin iki önemli Mutezile kelamcısı, Mâtûrîdînin yaşadığı bölgede Mutezili fikirlerin yayılmasının ana kaynağı druru-munda oldukları için, Mâtûrîdî'nin diyalektiğinde önemli yer tutarlar. Hem Mâtûrîdî hem de ondan sonraki Mâtûrîdî kelamcılar, bu iki kelamcının görüşlerini reddetmek için büyük gayret sarfetmektedirler. Bunlar Ebu'l-Kâsim el-Kâ'bî (ö. 317 h./927 m.) ve Ebû Zeyd el-Belhî'dir (ö. 322 h./934 m.).

Mâtûrîdî'nin Eş'arî kelam kitaplarında yer almayan birçok firka ve düşünce ekolünü anarak eleştirmesi, yaşadığı bölgede farklı bir düşünce ortamının var olduğunu göstermektedir. Örneğin, Eş'arî kelam eserlerinde hiç rastlanmayan ve imanın yaratılmamışlığı konusundaki tartışmalarda adı geçen Mefrûgiye mezhebi,¹¹ bu bölgenin kendine has bir gündemi olduğunu göstermektedir. Hanefî-Mâtûrîdî çizginin

9 Fâtih 35.13.

10 *Tâ'vîlât*, 12/26.

11 İmanın yaratılmış olduğunu iddia eden Semerkantlı alimlerin aksine, imanın yaratılmamış olduğunu savunan Fergana'lı bilginlere nisbetle bu ismin verildiği anlaşılmaktadır.

SEMERKANT İLİM HAVZASI VE MÂTÛRIDÎ

önemli firak yazarlarından Ebû Mutî' Mekhûl en-Nesefî *Kitâb er-red 'ale'l-bida'*'da Es'ârî firak eserlerinden farklı olarak yine bu bölgenin bir gündemi olarak Mefruğîye'den uzun uzadıya bahsetmektedir.

SEMERKANT'TA MÂTÛRIDİLİĞİN ARKA PLANI OLARAK HANEFİLİK

Dinin Farklı Bir Coğrafyadaki Tezahürü: Din, Dinî Düşünce ve Çoklu Kültürel Yorumlar/Mezhepler

Kur'an-ı Kerim, yorumlandığı farklı kültür ortamlarında ve coğrafyalarda, farklı anlam evrenleri yaratmıştır. Bu aynı zamanda İslamin tarihte farklı görünümleri demektir. Mekke ve Medine'de yorumlanıp yaşanan İslamla Şam, Mısır, Bağdat, İstanbul, Maveraünnehir gibi bölgelerdeki İslam yorumları, doğal olarak farklılık göstermektedir. Göç ettiği farklı coğrafya ve kültürlerde, ana doktrini korumak kaydıyla, din farklı şekillerde tezahür etmekte ve çoklu kültürel kimlikler dediğimiz düşünce ekollerini/mezhepleri yaratmaktadır.

İslam farklı kültürlerle karşılaşlığında, insan doğasına ve evrensel ahlak yasasına uygun mevcut uygulamaları kabul etmiş, bunlara aykırı olanları aşama aşama değiştirmiştir. Farklı coğrafyalarda ortaya çıkan düşünce ekollerinin, Kur'an'ı yorumlamak suretiyle elde ettikleri rafine bilgiyi o coğrafyanın iklimine uygun bir forma insanlara sunduklarını görürüz. "Kur'an'ın dünyanın en ücra köşesindeki insana ve tüm zamanlara hitap etmesini mümkün kılacak bir söylemin (*belâğ*)"¹² geliştilmesinde, bu farklı kültür ve coğrafya tecrübesi büyük rol oynamıştır.

Toplumda yerleşik örf ve âdetlerin, genel eğilim ve sosyokültürel şartların, bir toplumun mezhebe yatkınlığını zorlaştırdığı ya da kolaylaştırdığı açıklıktr. İranlıların, İslam fetihleriyle birlikte yıkılan devlet ve medeniyetlerine olan özlemlerini ve Araplara karşı tepkilerini, itikadi ve fıkhi alanda İmamiyye, Caferiyye-Zeydiyye gibi mezheplerle ifade etmeleri; Kuzey Afrikalıların Hicaz ekolünü (Malikiliği) kendi sade hayat tarzlarına ve kültür seviyelerine daha uygun bulmaları gibi, Maveraünnehir, Horasan, Hint, Batı Türkistan'da yeni fethedi-

12 *Te'vîlât 5/29.*

SEMERKANT İLİM HAVZASI VE MÂTÜRİDİ

len bölgelerde yaşayan yeni müslüman olmuş kavimler de Hanefiliği kendi örf ve âdetlerine, dünya görüşlerine ve tabiatlarına daha uygun bulmuşlardır. Zira Hanefilik, dinin ameli yönünün anlaşılmasında rey ve içtilâdi ön planda tutarak, Hicaz-Arap toplumunun baskın örf ve kabullerini kısmen yumusatmış ve farklı çevrelerce daha kolay benimsenebilen bir İslam anlayışının gelişmesini sağlamıştır. İmam Ebû Hanife'nin hem fıkıhta hem de bu fıkıh kuramının temelini oluşturan kelam anlayışındaki tutumu Hicaz ekolünden köklü bir kopuşu temsil eder. Ebû Hanife, *el-'âlim ve'l-Müte'allim* ve *el-Fîkhu'l-ekber*'de (asıl yazma nüshada eser *el-Fîkhu'l-ebsat* olarak geçmektedir), daha sonra Mâtürîdi'nin geliştireceği bir omurga kurmuştur.

Ebû Hanife'nin biyografi yazarlarından Bezzâzî (ö. 827/1424), İmamin öğrencisi halkasında İsfahan, Hemedan, Rey, Cûrcan, Merv, Buhara, Semerkant, Belh ve Harizm gibi merkezlerden çok sayıda öğrenci bulunduğu kaydedmektedir. Bir fıkıh akademisi niteliğindeki bu halkın eğitimi alan öğrenciler, yeni İslamlamakta olan adı geçen bölgelere döndüklerinde, Hanefiliğin gönüllü temsilcileri olarak görev yapmışlardır. Buna bağlı olarak Ebu'l-Muîn en-Nesefî, Maveraünnehir ve Horasan bölgelerinin tamamının, Merv ve Belh gibi şehirlerin baştan beri *usul/itikad* ve *furû'/fıkıh* yönünden Ebû Hanife'nin mezhebine bağlı olduğunu söyler.

Ebû Hanife'nin görüşlerini bu bölgeye taşıyan ilk isim ise Ebû Mukâtil es-Semerkandî'dır. Ebû Bekr Ahmed el-Cûzcânî, Mâtürîdi'ye ve Ebû Nasr el-İyâdî'ye hocalık yapmıştır. Cûzcânî'nin bu halkadaki önemi şudur: Bu zat İmam Muhammed'in öğrencisi Ebu Süleyman el-Cûzcânî'nin öğrencisidir. Matüridi'nin düşünçelirini sistemli bir tarzda oluşturmasında Cûzcânî Ekolü olarak bilinen bu medresenin rolü büyüktür. Cûzcânî Ekolü, hadis ekolü olarak şöhret bulan İyâzî Ekole karşı kendini konumlandırmaktaydı. Her ikisi de Hanefî olan bu iki ekolden Cûzcânîye Medresesi, Mâtürîdi'ye meseleleri kavramsallaştıracığı rasyonel bir zemin hazırlaması açısından önemlidir.

Harun Reşîd'le (ö. 193/809) Abbasî halifelerinin başlattıkları başkadılık (kâdilkudât) uygulaması da, dolaylı olarak Maveraünnehir bölgесine Hanefiliğin taşınmasını sağlamıştır. İlk baş kadi olan Ebû Yusuf bu bölgeye atadığı kadıların Hanefî olmalarını dikkate

SEMERKANT İLİM HAVZASI VE MÂTÛRÎDÎ

almıştır. Ebû Yusuf'un inisiyatifini bu yönde kullanması, Hanefiliği Bağdat merkezli Abbasilerin resmî mezhebi olma yoluna sokmuştur. Ayrıca daha önce Ebu Hanife başta olmak üzere Ebû Yusuf, İmam Muhammed, Züfer gibi ilk nesil Hanefî âlimlerin Harizm, Batı Türkistan, Horasan ve Maveraünnehir gibi halkı yeni Müslüman olmuş bölgelere gidip çalışmaları da Hanefiliği buralarda etkinleştirmiştir. Kadılık makamına Abbasilerin, Emevi dönemi Hicaz-hadis fikhâna alternatif oluşturan Irak fıkıh ekolüne -sonraki adlandırılmayla Hanefî mezhebine- mensup hukukcuları tayin etmeleri, mezhebin yayıldığı Horasan ve Batı Türkistan'da da bir Hicaz fıkıhı karşıtı eğilimin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Daha sonra Selçuklu sultanları da Sünniligin Hanefî yorumunu tercih edecekler ve Türklerin mezheplerine olan bağlılıklarını, 1055'te Bağdat'a geldiklerinde baş kadılığa Hanefî âlim Ebû Abdullâh ed-Dâmegânî'yi getirerek göstereceklerdir. Alparslan'ın Bağdat'ta Ebû Hanife'nin kabrinin yanına Hanefiler için bir medrese yaptırmasını da, bu bağlılık çerçevesinde değerlendirmek gerekmektedir. Kerderî, Ebû Hanife'nin bu bölgede etkinliğini artıran talebelerini şöyle sıralar: Ebû Mukâtil Hafs b. Sehl el-Fezzârî, Nasr b. Ebî Abdîmelik el-Atekî, Şerîk b. Ebî Mukâtil, Ma'rûf b. Hasan, Yûnus b. Sabîh ve İshak b. İbrahim el-Hanzalî.¹³ Semerkant, Buhara ve Belh'de teşekkür eden Hanefî anlayış, bölge dikkate alındığında Maveraünnehir Ekolu; bu ekollerden ikisi Dâru'l-Cüzcânîye ve Dâru'l-İyâziyye'nin Semerkant'ta bulunmasından dolayı da Semerkant Ekolu olarak anılmıştır.¹⁴

İslamın ilk dönemlerinde kurumsallaşan ve köklerini Arap toplum yapısında bulan hukuki kurumlar, aynı coğrafyaya hitap eden Hicaz ekolünce nassların zahirine dayalı olarak devam ettirilmiştir. Ancak Arap toplum geleneğinden ve kültüründen farklı yeni fethedilen coğrafyalar, nassları kendi ihtiyaçlarına göre yeniden yorumlama yöntemini geliştirmiştir. Hicaz ekolünden farklı olarak, Irak merkezli coğrafyada, Hanefî fıkhanın *muâmelât*, *ukûbat* ve kısmen de *ahvâl-i şâhîsiyye* alanında aksi istikamette bir gelişim gösterdiğine

13 El-Kerderî, Hafuziddin b. Muhammed (827/1423), *Menâkıbü Ebî Hânîfe*, Beyrut: Dâru'l-Kitâbî'l-Arabi, 1981, c. II, s. 514.

14 Ashirbek Müminov-Anke Von Kuegelgen, *Mâtûrîdî Döneminde Semerkant İlahiyatçıları* (4/10. Asır), Ankara, 2003, s. 266.

sahit oluruz. Bu durum, siyasal planda Emevilere karşı Abbasilerin reaksiyonunu, entelektüel planda da katı bir metin yorumuna karşı akılçılı Hanefî tutumu temsil etmektedir. Baştan beri Kûfe merkezli fıkıh (Irak fıkıhı), rey ehli olarak adlandırılarak, Hicaz (Medine merkezli) fıkıhına karşı görülmüştür.¹⁵ Irak fıkıhı, meselelerin çözümünde Kur'an ve Sünnetin yanında rey ve ijtihada dayanmış, nassların izin verdiği ölçüde hükümleri doğrudan Kur'an metninden çıkarsama yolunu tercih etmiştir. Bu, kendi aklı çıkarımlarıyla ve tecrübesiyile hükümler koyan, gerektiğinde Kur'an'a ve Sünnet'e başvuran bir usuldür. Mâtürîdî "Eğer bir konuda anlaşamazsanız, meseleyi Allah'a ve Resulüne götürün"¹⁶ âyetini yorumlarken, bu usulün ipuçlarını vermektedir. Mâtürîdî'ye göre, âlimlerin bir konuda anlaşamama durumunda Kur'an'a ve Sünnete başvurmasının istenmesi, anlaştıkları zaman böyle bir başvuruya ihtiyaç duyulmayacağı anlamına gelir: Bu da icma'ın delilidir.¹⁷

Hicaz kültürünün en fazla kendini ifade etme aracı olarak kullanılan hadisler konusunda da Hanefilerin tutumu oldukça dikkat çekicidir. Hadisi mütevâtir ve âhâd şeklinde ikili bir ayrıma tabi tutan genel kanaatin aksine, Hanefiler bu ikisi arasına *meşhur sünnet* adını verdikleri bir kategori yerleştirirler. Hanefilerde *meşhur sünnet*, Peygamberden âhâd olarak aktarılan ama tabiîn ve tebe-i tabiîn tabakkalarında tevâtûr derecesine ulaşan hadisi ifade etmektedir.¹⁸ Hanefilerin bu *meşhur sünnet* kategorisiyle, Kur'an'da olmayan bazı uyugulamalara meşruiyet kazandırmayı, Kur'an'ın bazı mutlak ifadelerini takyit etmeyi, senedi itibarıyla sağlam görünen ama metin itibarıyla Kur'an'a aykırı görünen âhâd haberlerin geçerliğini ortadan kaldırmayı hedefledikleri görülür.

Hanefilerin hadislerle ilgili en önemli tutumu, Malikilik hariç, diğer mezheplerde görülmeyen metin tenkidine başvurmaları ve hadis metnini Kur'an'a arz etmeleridir. Onlara göre âhâd sünnet asillara aykırı olamaz. Asillardan kasıt da Kitap, maruf sünnet, umûmu'l-

15 Ibn Abdilber, *Câmi'u beyani'l-îlm*, Beyrut, trz (Dâru'l-kütübi'l-'ilmîyye), II, 158.

16 Nisa 4.59.

17 Te'vîdât 3/293.

18 Serahsî, *Usûl*, I, 292.

SEMERKANT İLİM HAVZASI VE MÂTÜRIDİ

belvâ ve sahabenin ileri gelenlerinin bir şey üzerindeki ittifakıdır.¹⁹ Hanefilerin, Hz. Peygamber'den aktarılan hadislerin peygamberin ilk dönemlerine değil, son dönemlerine ait olması gerektiği gibi ilginç bir yöntemlerini de burada anmak gereklidir.

Yine ilginç bir şekilde Hanefiler sahabenin icma'ına da, sünnette olduğu gibi tevatür şartı getirmişler,²⁰ halifelerden de sadece ilk iki halifenin dinî konulardaki otoritesini kabul etmişlerdir. Bununla Hanefî âlimler, Arap toplumunun siyasi kargaşalara bulaştığı üçüncü halife ve sonrasında üretilen dinî bilginin içindeki siyasi tartışmaları, dinin kendi hâlis söyleminden uzak tutmayı hedeflemiş olmalıdır. Başka gerekçelerin yanında bu endişelerden kaynaklı olarak Kerhî ve Debûsî gibi Hanefî âlimler, rey ve içtihatla kavranabilecek bir konuda sahabe sözünün şeri delil olamayacağı kanaatindedirler.²¹

Hanefî âlimler, "bir hukuki olayın benzerlerine bağlanan hukuki sonuçtan vazgeçip başka bir sonuca varma" şeklinde tanımlanan istihsana vurgu yaparak, genel şeri kuralı her coğrafyaya uygunlamanın önüne geçmek istemişlerdir. İstihsan vurgusuyla Hanefiler, "genel nitelikli şeri nas, yerleşik genel kural" olarak hemen ulaşılan kıyasa dayalı çözümlerin ötesine geçerek, her coğrafyanın kendi hukuki çözümlerini üretmesinin yolunu açmışlardır. Bu metotla Hanefî bilginlerin, kuralların katılığı içinde sıkışık kalmayarak ve nasların *hikmet-i tesrî*'ne dayalı olarak, hakkaniyetle uygun hukuki düzenlemeler getirdikleri görülmektedir. Bu *hikmet-i tesrî*' felsefesiyle Hanefilik, daha liberal ve esnek bir hüküm çıkarma zeminine sahiptir. Özellikle *nevâzîl* ve väkiât eserlerine bakıldığından,²² Hanefî âlimlerin meselelere çözüm ararken delil ve sebepleri gerekçe göstererek mezhep imamlarına mu hâlif bile olsa, rahatça hükümler çıkarabildiklerini görüyoruz. Hanefî ve Mâtûridî geleneğin daha çok *hikmet-i tesrî*' üzerinde durması ve diğer ekollerden farklı olarak kıyasa karşılık

19 Bu asılların ne olduğu konusunda ulema arasında tartışma olmakla birlikte Pezdevî asılları metinde anılan şekilde sıralamaktadır. Bkz. Pezdevî, *Kenzü'l-vüsl*, III, 8.

20 Serahsi, *Usâl*, I, 302.

21 Abdülaziz el-Buhârî, *Kesfü'l-esrâr 'ala usûli'l-Bezdevî*, I-IV, İstanbul 1308, III, 2-13, 217.

22 Ebu Hanife ve talebelerinin ardından içtihat asının sonlarına kadar gelen müteahhirin müctehitlerin kendi zamanlarında ortaya çıkan ve mezhep imamı ve talebelerinden herhangi bir rivayet bulamadıkları yeni meseleler hakkında verdikleri hükümleri ihtiva eden kitaplar.

istihsan ilkesini benimsemeleri, karşılaşılan sorunların çözümü için esnek bir alan yaratmıştır.

Hükümlerin gerekçelendirilebilir oluşlarını bir ilke olarak benimseyen Hanefilik, *hile-i seriye* olarak adlandırılan uygulamalarıyla da, rasyonel bir zeminde hareket ettiğini göstermektedir. Bir şeyin seri kaynaklara dayalı olarak temellendirilmesi mümkün olmadığından, *hile-i seriye* ile meşru olması sağlanıyordu: Şer'îye karşı meşru. Kanuna karşı hile ile bir çıkış yolu arayışını gösteren *hile-i seriyyeyi* kullanan Hanefî fikhında, kişileri meşru yolla meşru neticelere ulaştıran, günaha girmekten koruyan, darlık ve sıkıntından kurtaran hukuki çözümlerinin caiz görüldüğü, harama, bir hakkın iptaline veya bir vacibin iksatına yol açan hilelerin caiz görülmediği anlaşılır".²³ Hanefiliğin kanun yapmadaki bu esnekliği ve gücü, özellikle İslama yeni katılan coğrafyalarda karşılaşılan ve Kur'an'ınindiği coğrafyada benzeri görülmeyen sorunların çözümünde âlimlere rahat bir nefes aldırmıştır.

Hanefilik bütün bu usul yapısıyla Mâtürîdîliğin neşvünema bulabileceği münbit bir zemin yaratmıştır. Osmanlı dönemi bilim tarihçisi Taşköprüzâde (ö. 1560), *Miftâhu's-sâ'âdesinde* "Ehl-i Sünnet arasında kelam ilminin iki öncüsü vardır, biri Hanefî olan Mâtürîdî, diğeri Şafîî olası Eş'arî'dir", demektedir. Mâtürîdî'nin Hanefî geleneğine içine yerleştirilerek değerlendirilmesi, Mâtürîdî algısının Hanefilik algısıyla paralel bir oluşum içinde olduğunu göstermektedir. Böyle bir algının yaratılmasında Mâtürîdî'nin özel bir gayretinin olduğunu da söylemek gereklidir. Zira Mâtürîdî kendisini özellikle Ebû Hanîfe'nin talebesi olarak takdim etmiş ve her fırسatta Hanefilikle irtibatını gösterme gayetine girmiştir. Mâtürîdî, Ebû Bekr Ahmed b. İshâk b. Sâlih el-Cüzcânî (200/815'ten sonra), Ebû Bekr Muhammed b. Mukâtil er-Râzî (248/862), Nasîr b. Yahya el-Belhî (268/881), Ebû Nasr Ahmed b. el-Abbas b. Hüseyin es-Semerkandî el-İyâzî (301/914 veya 331/943), Ebû Mukâtil Hafs es-Semerkandî (208/823) gibi âlimler vasıtasiyla Ebû Hanîfe'nin Kûfe'de temeli atılan itikadi ve fıkhi görüşlerini geliştirmek suretiyle yeni bir kelami sistem geliştirmeyi başarabilmiştir. Mâtürîdî'nin eserleri kanalıyla sonraki âlimler, Mâtürîdîliğin oluşmasında ve fikirlerinin gelişmesinde önemli rol

23 Ali Bardakoglu, *DİA*, "Hanefî Mezhebi" mad.

SEMERKANT İLİM HAVZASI VE MÂTÛRÎDÎ

oymanışlardır. Bunlar arasında Ebû Seleme es-Semerkandî (IV. Asrın ikinci yarısı) Ebû'l-Yüsâr el-Pezdevî (493/1100) ve Ebû'l-Muîn en-Nesefî önemli isimlerdir.

MÂTÛRÎDÎ: ESERLERİ VE MÂTÛRÎDÎLİĞİN İHMAL SEBEPLERİ

Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî (238-333 h./852-944 m.), günümüz Özbekistan'ı sınırları içinde kalan Semerkant'a bağlı Mâtürît bölgesinde doğmuş ve buraya nisbetle Mâtürîdî olarak anılmıştır. Semerkant bölgesine aidiyetini göstermek üzere de adının sonuna Semerkandî eklenerek Ebû Mansûr el-Mâtürîdî es-Semerkandî şeklinde anılmıştır. Hem mezhep içindeki yerini göstermek hem de âlimler arasındaki saygınlığına işaret etmek üzere imam, seyh, 'âlemü'l-hüdâ, imâmü'l-hüdâ ve imâmü'l-mütekallimîn gibi sıfatlarla anılmıştır. Adına atfen kullanılan Mâtürîdilik, günümüzde Hint Alt-kitası, Orta ve Uzak Asya (Endonezya, Malezya) Kafkaslar, Orta Doğu gibi geniş bir coğrafyada bir mezhep olarak takip edilmektedir.

Eserleri

Kitâbu 't-tevhîd: Kelam alanında yazılan ilk sistematik kitaptır ve bu yönyle Mâtürîdî'den sonraki kelamcıların model olarak alındıkları bir eser niteliğindedir. Örneğin, bilgi meselesini ilk defa sistematik bir tarzda kelami literatüre dâhil eden bu eserden sonra, kelam kitapları bilgi meselesini tartışan bir bölümle yazılmaya başlanmıştır. Eser, İslamın tevhit eksenli uluhiyet doktrinini merkeze yerleştirir ve Maniheizm, Deysaniyye ve Markûniyyûn gibi düâlist öğretiler başta olmak üzere kendi dönemindeki dini akımlara ciddi eleştiriler yönetir.²⁴

Te'vîlâtü'l-Kur'an: Mâtürîdî'nin Kur'an'ı baştan sona yorumladığı eseridir.²⁵ *Te'vîlât* hakkında Kâtîp Çelebi şu övgüde bulunmak-

24 Eser Bekir Topaloğlu ve Muhammed Aruci tarafından tâhkîk ve neşredilmiştir, Ankara: Diyanet Vakfı Yay., 2003. Eser B.Topaloğlu tarafından Türkçeye çevrilmiştir: Ankara: Diyanet V.Yay., 2002.

25 Eser son olarak Bekir Topaloğlu gözetiminde bir tâhkîk heyetince 17 cilt ve fîhrîst olarak basılmıştır, İstanbul: Mizan Yâynevi 2005-2010.

tadır: *Kesfî'z-zünûn*'da haklı olarak iddia edildiği gibi, şimdiye kadar bu tefsir ayarında bir eser kaleme alınmamıştır.²⁶

Er-Reddü evâili'l-edille hîl-Kâ'bî: Mâtürîdî'nin, Mutezili âlimlerin veryüzünün imamı olarak yüceltilikleri bir isim olan el-Kâ'bî'ye reddiyeleridir. Hem Mâtürîdî'nin hem de Ebu'l-Mu'în en-Neseffî'nin Mutezile içinde en fazla atıfta bulunup eleştirdikleri isim Ka'bîdir. Mâtürîdî Ka'bî'nin fikirlerini reddetmek için ayrıca *er-Reddü tehzîbü'l-cedel hîl-Kâ'bî* ve *er-Reddü va'idî'l-füssâk hîl-Kâ'bî* adlı eserleri kaleme almıştır. Yine bir bütün olarak Mutezili görüşleri red için, *Beyânu vehmi'l-Mutezile*'yi yazmıştır. Mutezilenin meşhur beş prensibini eleştirmek için ise *Er-Reddü usûli'l-hamse li Ebî Ömer el-Bâhihî* adlı eseri telif etmiştir.

Karmatilere ve Rafizilere karşı *Er-Reddü 'alâ usûli'l-Karâmita* ve *Er-Reddü kitâbi'l-imâme li ba'di'r-revâfîza* eserlerini kaleme almıştır.

Kitâbu'l-makâlât fi'l-kelam adlı eseri ise kelam fırkalaryla ilgilidir. Mâtürîdî'nin böyle bir eserinin varlığını ilk kez, Mâtürîdî kelamci Ebu'l-Yûsîr el-Pezdevî *Usûl*'ünde zikretmektedir ama eserin Mâtürîdî'ye aidiyeti konusunda şüpheler vardır. Mâtürîdî'nin raki bi olarak görülen Eş'ârî, fırkalarla ilgili *Makâlât* adlı bir eser yazdığı için, Mâtürîdî'yi mezhep imamı olarak görenler, Mâtürîdî'nin de fırak türü eser verdiğiğini göstermek ve Eş'ârîyle rekabette mezhep imamlarını geride bırakmak için böyle bir eseri kendisine ithaf etmiş olabilirler.

Kesfî'z-Zünûn'da Kâtîp Çelebi; *Miftâhu's-sâ'âde*'de Taşköprüzâde; *Tâcu't-terâcîm*'de Kasım b. Kutluboğa, Mâtürîdî'nin *Meâhizî'ş-Serâî*' ve *Kitâbu'l-cedel* adlı usul eserlerini anmaktadır.

Mâtürîdî'nin *Te'vîlü'l-Kur'an* ve *Kitâbu't-tevhîd*'in dışındaki eserleri maalesef elimizde bulunmamaktadır.

Mâtürîdî'nin Muhtemel İhmal Sebepleri

Doğrusu bir mezhep imamı olarak kabul edilen kişinin, otorite olmasını sağlayacak genişlikte bilinir olması, ürettiği düşünencenin tüketilmesine aracılık eden öğrencilerinin bulunması ve ana eksenin oluşturan tartışmalarda sürekli atıf alması beklenir. Mâtürîdî'yi bir

26 Hacı Halife Mustafa b. Abdullah Kâtîp Çelebi, *Kesfî'z-zünûn 'an esâmi'l-kütübi ve'l-fünân*, c. I, s. 335-336, İstanbul, 1360/1941.

SEMERKANT İLİM HAVZASI VE MÂTÜRİDİ

mezhep imamı olarak düşündüğümüzde, yukarıda anılan kriterlerin pek çalışmadığı ve birkaç atfın dışında Mâtürîdî isminin pek bilinmediği gerçeğiyle karşılaşırız. Dinin ana kaynağı Kur'an'ın sağduyu, insaf ve vicdan sahibi her insana ulaşmasını sağlayacak bir düşünce sistemiği geliştiren bir âlimin, neden böyle bir ihmale uğradığı ciddi tahlili gerektirmektedir.

Öyle görünüyor ki bu ihmali, salt Mâtürîdî'yi değil, bu âlimin temsil ettiği düşünce tarzını yok saymaya yönelik bir tutumdur. Bu tutumun, Mâtürîdî'nin bağılısı olduğunu beyan ettiği büyük âlim Ebû Hanife'yle başladığını biliyoruz. Rey taraftarı olduğu için Ebû Hanife'ye uygulanan ambargo doğrudan ona da yansımıştır. Fıkıh biliminin kurucusu durumundaki Ebû Hanife'ye İbn Sa'd'in *Tabakât*'ında sadece birkaç satır ayırması, bu yok saymanın bir göstergesi durumundadır. Aynı şekilde, Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed Sem'ânî'nin *el-Ensâb*'ı, Mâtürîdî dönemi hakkında bilgi veren en eski kaynaklardandır ama Mâtürîdî'yi ihmali etmiş görünmektedir. Yine Hanefî ulema hakkında bilgi veren en önemli eserlerden biri durumundaki *el-Cevâhirü'l-mudî* adlı eserinde Ebu'l-Vefâ, Mâtürîdî ve hocası Ebu Nasr el-İyâzî hakkında çok sınırlı bilgi vermektedir. Hanefî âlimler konusunda biyografi kitabı niteliğindeki *Tâcu't-terâcîm*'inde İbn Kutluboğa, Mâtürîdî'nin eserlerinden bahsetmekte ama hayatı hakkında bilgi vermemektedir. Bu eser, Mâtürîdî'nin hocalarından Ebu Nasr el-İyâzî dışında kimseden bahsetmemekte, öğrencilerine de deiginmemektedir. İslam âlimleri ve eserleri hakkında temel bilgi kaynaklarımızdan olan İbnu'n-Nedîm'in *el-Fihrist*'i, Mâtürîdî'ye hiçbir şekilde işaret etmemektedir. Semerkant bölgesi bilginlerinden bahsedeni, *El-Kand fi ricâli Semerkant* adlı eserde de, Abdurrahman Bedevî'nin işaret ettiği gibi, Mâtürîdî hak ettiği değeri görmemiştir. Usulcüler hakkında bilgi veren Abdullah Mustafa el-Merâgî *el-Fethü'l mübîn fi tabakâti'l-usûliyyîn* adlı eserinde daha önceki tabakat kitaplarında Mâtürîdî'nin hayatı hakkında bilinenleri anlatmakla yetinmekte, yeni bilgiler ilave etmemektedir.

Bu çerçeveden bakıldığından Mâtürîdî'nin hem *tabakât* kitaplarda hem de İslam düşünce sistemini irdeleyen eserlerde neden anılmadığını birkaç muhtemel başlık altında toplamak mümkün görünmektedir:

SEMÉRKANT İLİM HAVZASI VE MÂTÛRÎDİ

1. Eşâriliğin özellikle Selçuklular eliyle kurulan ve geliştirilen ve meşhur vezir Nizamülmülk'ün koordine ettiği Nizamiye medreselerinde resmî doktrin olarak desteklenmesi, Nişabur ve Bağdat gibi merkezlerde Eşâriliği hâkim kılmıştır. Eşâriliğin devlet doktrini olarak desteklendiği diğer yerler Selçuklular döneminde İran ve Irak coğrafyası, Memlûklüler ve Eyyûbiler döneminde Şam ve Mısır, İbn Tumert'in Muvaahhidin devleti döneminde de Mağrib olmuştur. İtikadi mezheplerin gelişip yayılmasında fıkhi mezheplerin rolü de hesaba katıldığında, anılan bölgelerde Malikî ve Şafîî fıkih mezheplerinin baskın doktrin olması, bu doktrinlerin itikadi ayağı durumundaki Eşâriliğin yayılmasını kolaylaştırmıştır. Hanefiliğin ağır bastığı yerlerde ise Mâtürîdîliğin yayıldığını görmekteyiz.
2. İmam Eşârînin takipçileri durumundaki Bâkillâni, Gazâlî, Cüveynî gibi isimlerin hilafet merkezinde bulundukları ve bu merkeze eğitim için gelenlerin bu doktrini öğrendikten sonra kendi memleketterine dönüp yaydıkları dikkate alındığında, Eşâriliğin daha geniş bir yayılma alanı kazandığı anlaşılmış olur. Benzer bir öğrenci yoğunluğu Mâtürîdî kanatta yaşanmamıştır.
3. Ebû Yusuf, Ebû Muhammed ve Züfer gibi önde gelen büyük Hanefî âlimlerin dışındaki Hanefî âlimlerin büyük oranda itikadi düşüncelerinde Mutezili düşünceyi benimsemiş olmaları, Mâtürîdî'nin de kendini sürekli Hanefiliğe bağlı bir âlim olarak öne çıkarması, onun Mutezili olarak değerlendirilip ihmâl edilmesine sebep olmuş olabilir. Hanefiliğin Mürçîî kökleri dikkate alındığında, mezhep bağınazlığının böyle bir yok sayma sonucunu yaratmış olması çok muhtemeldir.²⁷
4. Hanefî-Mâtürîdî geleneğinde biyografik eser yazma (*terâcîm* ve *tabâkât* kitapları) geleneğinin zayıf oluşu, Mâtürîdî isminin fazla anılmamasını engellemiştir. Eşârî geleneği bunun tam tersidir. Soykütüğüne büyük önem veren Arapların biyografik eserler konusunda bir adım önde olduğu söylenebilir.

27 Hanefiliğin Mürçî ile olan bağlantısı ve Maveraünnehir bölgesinde Hanefiliği hazırlayıcı rolü için b.kz. Sönmez Kutlu, Mürçî ve Horasan-Maveraünnehirde Yayılışı, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Doktora tezi) Ankara 1994.

SEMERKANT İLİM HAVZASI VE MÂTÜRÎDİ

5. Samanoğulları²⁸ yönetimi altında Hanefilik resmî mezhep durumdaydı. Öyle görünüyor ki yaşadığı zaman diliminde Mâtürîdî, Ebû Hanîfe'ye bağlılık gösteren ve Ehl-i Sünnet'e sözcülük yapan birçok isimden biri durumundaydı. Ebû Hanîfe yahut Hasan el-Basîr örneğinde olduğu gibi, Mâtürîdî siyasi otoriteyle bir tartışmaya girmek ve mu hâlif bir grubun sesi olmak gibi bir konuma gelip simge bir şahsiyete dönüşmemiştir. Bu durum, Mâtürîdî'nin adının IV./X. yüzyıl metinlerinde anılmama sebeplerinden biri olabilir. V./XI. yüzyılda bölgede etkinliğini artırmaya başlayan Eşârîlerle durum değişmiş, Eşârîlerle mücadele eden ve kullandığı deliller herkes tarafından savunulabilecek durumda olan sembol bir isim arayışına girilmiştir ve bu aşamada Mâtürîdî ismi öne çıkmaya başlamıştır.
6. Siyasi erkle arasına mesafe koyması veya böyle bir mesafenin varlığı, Mâtürîdî ismini ön plana çıkarmamış olabilir. Mâtürîdî Samanoğullarıyla ciddi bir problem yaşamamış gibi görünmekle beraber, yönetimle arasında bir mesafenin olduğu da ortadadır. Halka bir itikat metni hazırlama gereği duyduğu zaman, Samanoğulları idaresi bunu Mâtürîdî'den değil, Hakîm es-Semerkandî'den istemiş ve o da *es-Sevâdu'l-a'zam* risalesi yazılmıştır. Bu durum, Mâtürîdî ve idare arasında bir mesafe bulunduğuunu göstermektedir.
7. Mâtürîdî'nin hilafetin merkezi durumundaki Bağdat'tan uzakta, Orta Asya'da oluşu da *tabakât* kitaplarında anılmama sebeplerinden biri olabilir. Mâtürîdî'nin yaşadığı Semerkant bölgesi, merkez durumundaki Bağdat'a kıyasla çevre sayılsındı. Çevrenin merkezde olup bitenle ilgilenmeye çalışması, merkezin ise taşrayla fazla ilgilenmemesi olağan sayılmalıdır. Bu durum, Semerkant'ta olup bitenin geç tarihlere kadar farkına varılmamasına sebep olmuş olabilir. Abbasilerin düşüse geçmesi ve merkezleri durumundaki Bağdat'ın güç kaybetmesi, başka Müslüman coğrafyaları ve oralarındaki düşünce eğilimlerini öne çıkarmıştır. Mâtürîdiliğin yavaş

28 Daha önce Bağdat merkezli yönetilen dört ana kentten oluşan bölge Abbasî halifesi Me'mûn tarafından Samanoğulları'na verimliktir. Bu şehirler, Semerkant, Fergana, Taşkent ve Herat'tır. Hicri 261 (875 miladi) yılında kendilerine verilen bu özerklik 389'da (999 miladi) sona ermiştir.

yavaş bilinir hâle gelmesini bu siyasi gelişmelerden uzak görmek gerekir.

8. Özellikle Eş'arî âlimler cephesindeki eserlerin Mâtürîdîye atıfta bulunmama sebeplerinden biri, Eş'arî'yi Ehl-i Sünnet akidesinin tek temsilcisi olarak gösterme arzusu da olabilir.

Bağdat'ı başka bir deyisle Batı İslam dünyasını merkeze alan çalışmalarında anılmasa da, Mâtürîdî İslâm dünyasının Doğu bölgesinde ihmal edilmemiştir. Örneğin Pezdevî *Usûl'd-dîn*'de onu anmaktadır. Pezdevî'nin (ö. 493 h.) *Usûl'u*, Mâtürîdî'nin *Kitâbu't-tevhîd*'inin özeti gibidir. Bunu Pezdevî *Usûl*'de kendisi de ifade etmektedir. Nesefi *Tabsiratü'l-edilledede*, Nûreddin es-Sâbûnî *el-Bidâyede*, İbn Hümam *el-Müsâyerede* Mâtürîdî'yi ustâd ve imam olarak anmaktadırlar.²⁹ Mâtürîdî'yi mezhep imamı olarak öne çikaran bir başka âlim ise Necmeddin Ömer en-Nesefî'dir (ö. 537 h./1142 m.). Anılan bu âlimlerden es-Sâbûnî, *el-Bidâye fi usûli'd-dîn* adlı eserinde Mâtürîdî'nin görüşlerini etrafıca açıklamaktadır. Ama bu âlimler içinde Ebu'l-Mu'in en-Nesefî'nin, hem Mâtürîdî'nin ismini bir mezhep önderi olarak sürekli anması hem de Mâtürîdî'nin argümanlarını sistematik bir formda yeniden ifadelendirmesi yönünden aynı bir yeri vardır. Bu katkısıyla Neseфи, Mâtürîdî düşünce ekolüne sistemleştirici bir etkide bulunmuştur. Bâkillânî, Şehristânî ve Gazâlî, Eş'arî için ne ifade ediyorsa Ebu'l-Muin en-Nesefî de Mâtürîdî için onu ifade etmektedir. Mâtürîdî'nin itikadi görüşlerinin, Mâtürîdî'nin şu öğrencileri kanıyla Neseфи'ye ulaştığı kabul edilmektedir: Ebu'l-Kâsim İshâk b. Muhammed b. İsmâîl el-Hakîm es-Semerkandî (340/951), Ebu'l-Hasan Ali b. Saîd er-Rüstûgîfenî (345/956), Ebû Ahmed b. Ebî Nasr Ahmed b. Abbas el-İyâzî ve Ebû Muhammed Abdülkerîm b. Musa el-Pezdevî (390/1000).

29 M.Sait Yazıcıoğlu, "Matürîdî Kelam Ekolünün İki Büyük Siması: Ebû Mansûr Maürîdî ve Ebu'l-Mu'in Nesefî", Ankara Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi XXVII (1985), s. 281.